

SADETTİN ÖZÇELİK**

Süheyl ü Nevbahâr'da Kafiye Tasarrufları*

Rhyme Savings in The Süheyl ü Nevbahar

Ö Z E T

Türk Dili ve Edebiyatının önemli mesnevilerinden / metinlerinden biri de Süheyl ü Nevbahâr'dır. Bu mesnevi altı bin beyite yaklaşan hacimli bir eser olması, zengin kelime deyimi vb. dil malzemesi içermesi nedeniyle Türkiye'de gerek Türk Edebiyatı alanında çalışanların gerekse Türk Dili alanında çalışanların ilgi odağı olmuş bir metindir. Böylesi hacimli tarihî metinler dilin gelişimine ve kendi içindeki değişimlere önemli derecede ışık tutar. Tarihî metinler dildeki kelimelerin, deyimlerin, atasözlerinin, söz kalıplarının geçmişten günümüze nasıl taşındığına tanıklık eder. Dilin tarihte bıraktığı öğelerin ve onların yerine kullanıma giren yeni öğelerin hangi dönemde kullanıma girdiğini, yani dil içi gelişimin nasıl sürdüğünü tarihî metinler gösterir. Aynı şekilde tarihî ve edebî bir metinde dilin farklı dönemleri içerisinde kullanılmış olan ses ve şekil özelliklerini söz sanatlarını da görmek mümkündür. İşte bu makalede Süheyl ü Nevbahâr metni üzerinde yapmakta olduğumuz yeni okuma çalışmaları süzerken kafiye tasarrufları konusu ile ilgili olarak tespit ettiğimiz örnekler sunulmakta ve tasarruflarla ilgili açıklamalar yapılmaktadır.

ANAHTAR KELİMELE R

Mesut Bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr, kafiye tasarrufları.

ABSTRACT

Süheyl ü Nevbahâr is one of the important Mesneves / texts of Turkish Language and Literature. This mesnevi is a work of volume approaching six thousand brains, rich vocabulary and so on. Language material in Turkey because of the Turkish literary field in the field of employees who are working in the field of Turkish language has become a center of attention. Such voluminous historical texts shed light on the development of language and the changes within itself. Historical texts testify to how the words, phrases, proverbs, and phrases on the earth are carried day by day from the past. Historical texts show in which era the language(s) left in the history and the new texts that replaced them came into use, ie how the language development progressed. In the same way, it is also possible to see the vocal and figurative characteristics of the vocabulary used in different historical and literary periods. In this article, while we are carrying out new reading exercises on Süheyl ü Nevbahar text, examples which we have found about rhyme savings are presented and explanations about saving are made.

KEYWORDS

Mesut Bin Ahmed, Süheyl u Nevbahâr, rhyme savings.

0. Giriş

Mesut Bin Ahmed'in Süheyl ü Nevbahâr adlı mesnevisi, Eski Anadolu Türkçesinin söz varlığı açısından en önemli metinlerinden biridir. Bu nedenle eser, birçok araştırmacının ilgi odağı olmuş, üzerinde çalışmalar

* Makalenin Geliş Tarihi: 12.04.2017/ Kabul Tarihi: 15.06.2017

** Prof. Dr., Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Eğitimi, (sozcelik@dicle.edu.tr).

yapılmış ve Tarama Sözlüğü'ne de birçok tanık ile kaynaklık teşkil etmiştir.

Cem Dilçin, *Süheyl ü Nevbahâr* mesnevisini *metin, inceleme* ve sınırlı sözlükten oluşan bir çalışma hâlinde yayımladı (1991). Dilçin, bu kitapta mesnevi metninin bilinen iki nüshasını karşılaştırarak okumuş; metnin içeriği ile ilgili önemli görüş ve tespitler sunan geniş bir giriş bölümü hazırlamıştır. Dilçin'in bu çalışmasında hazırlanmış olduğu sözlük ise daha çok Türkçe kelimeleri içeren özellikte eksik bir sözlüktür.

Daha sonra Dilçin'in söz konusu metin neşri üzerinde okuma ve söz varlığı açısından eleştiri ağırlıklı veya metni başka yönleriyle inceleyen tamamlayıcı farklı çalışmaların yapılmış olması dikkat çeker. Semih Tezcan, Dilçin'in çalışmasında okunmamış, yanlış okunmuş veya yanlış anlamlandırılmış kelimelerle ilgili düzeltme notlarını küçük bir kitap hâlinde (1994) yayımladı. Tezcan, daha sonra bu çalışmasının devamı olarak bir küçük makale yayımladı (1995). İbrahim Taş, *Süheyl ü Nevbahâr* mesnevisinin söz varlığı üzerine yazdığı notlarını *Süheyl ü Nevbahâr'da Eskicil Öğeler* adıyla küçük bir kitap hâlinde yayımladı (2009). Taş, daha sonra bu kitaptaki notlarını yeniden düzenleyerek yayımladı (2015). Ali Cin *Süheyl ü Nevbahâr* metnini sadece Mordtmann nüshasına dayanarak sözlüğü ile birlikte yeniden yayımladı (2012). Sadettin Özçelik ise *Süheyl ü Nevbahâr* metninin okunuşunda yapılan yanlışlar üzerine (2014) ve kelimeyi bölme veya kelimeleri birleştirme yanlışlıklarını gösteren örnekler üzerine (2016) düzeltmeler içeren iki makale yayımladı. Özçelik, ayrıca *Süheyl ü Nevbahâr* üzerine yapılmış olan okumalar ve anlamlandırmalardaki yanlışlar üzerine (2012) ve yalnızca yuvarlak ünlülerin okunmasında yapılmış olan yanlışlıklar üzerine (2017) olmak üzere, iki bildiri sundu.

Tarihî bir metin üzerinde yapılan her yeni çalışma, metni aydınlatan konuları içerebildiği gibi metinde incelenebilecek farklı konuların önünde bir engel de olabilir. Yani bazen yapılan çalışmalarda belli birtakım konulara değinilmediğinden sonraki araştırmacılara iş düşebilir. Ancak çoğu zaman çalışılan tarihî metinlerin üzerinde yeniden durulup inceleme yapılmaz ve farklı birtakım konuların aydınlatılması veya tespiti uzun zaman alabilir. Bu nedenle gerek tarihî metinleri gerekse bu

metinler hakkında yazılanları dikkatle ve özenle yeniden okumak ayrı bir önem arz eder.

Tarihî edebî metinlerde üslup güzelliğine hep önem verilmiş olduğu dikkat çeker. Bu insanın estetiğe önem vermesi ve güzeli yakalama arzusunun bir sonucu olsa gerektir. Sözü güzel söylemek arzusu kadar güzel söylenmiş veya yazılmış hikmetli sözleri okumak isteği de evrensel bir değerdir. Sözün güzelliği ise manzum eserlerde önemli bir derecede şekil özelliklerine dayanır. Nitekim eskilere göre şiir “ölçülü ve kafiyeli söz” olarak tanımlanmıştır. Aslında şiir ölçülü olmamalı diyen şairlerin de şiirlerinin estetik olması endişesini taşıdıkları bir başka gerçektir. Bu da insanoğlunun söz güzelliğine olan ilgisinin evrensel bir yansımasıdır denilebilir.

Kafiye, dizelerin sonunda yer alan kelimelerde, yazılışları aynı, işlevleri ve anlamları farklı olan dil öğelerindeki ses benzerliğine dayanır. Divan şiirindeki kafiye yazıya, halk şiirindeki kafiye ise söze dayanır. Bu nedenle Divan şiirinde kafiye göz için, halk şiirinde ise kafiye kulak için düşünülmüştür (Pala 2004) denilebilir. Ansiklopedik sözlüklerde kafiye konusu için verilen bilgiler genellikle tanım, kafiyenin özellikleri ve türleri üzerinde durulmuştur (bk. Karataş 2004: 251-256, Pala 2004: 249-251).

Bu makalede üzerinde durmak istediğimiz konu ise kelimedeki sesleri kafiye yapmak endişesiyle değiştirerek yapılan tasarruf örneklerine dayanır. Cem Dilçin, kitabının giriş bölümündeki inceleme kısmında *Süheyl ü Nevbahâr*'da kafiye konusunu örnekler vererek ele almış (1991: 141-150), ancak sunmak istediğimiz kafiye tasarrufları konusuna ve örneklerine değinmemiştir. Kafiye konusunu geniş şekilde ele alan Yekta Saraç'ın vermiş olduğu örneklerde de sunacağımız kafiye tasarrufları konusuyla ilgili örneklerin benzerleri işlenmemiştir (bk. Saraç 2012: 257-286).

Bu makalede söz konusu edeceğimiz örnekler şairin genellikle kelime bulmak konusunda sıkıştığı / zorlandığı durumlarda, yani aklına gelmiş olan bir kelime yerine başkasını bulamadığı durumlarda o kelimenin seslerinde değişiklik yapmak zorunda kaldığı bir tasarrufa işaret eder. Bazı durumlarda ise bir zorunluluk yokken hem kafiye hem aliterasyon kurmak amacıyla aynı yola başvurulduğu görülebilmektedir. Böylesi durumlarda belki yapılan işin bir bulmaca kurma veya şaşırtmaca

yoluyla esere güzellik katma düşüncesiyle hareket edilmiş olabilir. İlk bakışta yazım yanlışlığı gibi görülebilen bu tür tasarrufların beyitteki aliterasyon, kafiye ve redif özellikleri dikkate alındığında bilinçli olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu tür tasarrufları örneklerinin büyük ölçüde Türkçe kelimelerde yapıldığını da belirtmek gerekir. Konu, aşağıdaki bölümlerde sunulan örneklerle daha da açıklık kazanacaktır. Şimdi yukarıda sözünü ettiğimiz kafiye tasarrufu örneklerini birkaç başlık altında vereceğiz. Söz konusu örneklerin daha iyi anlaşılması için beyitlerin Türkiye Türkçesine aktarılmış şekli, hemen karşısına ve on birli hece ölçüsü ile verilecektir:

1. Ünsüz Değişikliğiyle Yapılan Kafiye Tasarrufları

Yukarıda sözünü ettiğimiz kafiye tasarrufu örneklerinin büyük bir kısmı ünsüzlerin değiştirilmesine dayanmaktadır. *Süheyl ü Nebahâr*'da kafiye tasarrufu örnekleri en yaygın veya sık olarak kelimedeki ünsüzü değiştirmek yoluyla yapılmıştır. Konuyla ilgili olarak tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

ç > ş (uç-> uş-)

Ne bilsün ki kuşdur kuşu uşdıdı Cühûddan ol imân bigi kaşdıdı (3372) ¹	Ne bilsin ki kuştur, kuşu uçmuştu. O Cühûd'dan iman gibi kaçmıştı.
---	---

Yukarıda Mesud bin Ahmed'in eserde yaptığı kafiye tasarruflarına genellikle kelime bulmakta sıkıştığı / zorlandığı durumlarda başvurduğunu belirttik. Ancak yukarıdaki beyitte bir zorunluluk olmadığı hâlde konu kafiye endişesinin ötesine taşınmıştır. Yani ilk dizede geçen kuş kelimesindeki ş ünsüzü ile hem aliterasyon oluşturmak hem de kafiye kurmak düşüncesiyle uç- ve kaç- fiillerinin sonunda ç > ş değişikliği yapılmış ve bir taşla iki kuş vurulmuştur.

Mesud, aynı ses değişikliğini şu beyitte de aç- ve kuç- fiillerinde yaparak ilk dizenin sonundaki düş- fiiliyle hem kafiye hem aliterasyon oluşturmuştur:

¹ Beyit numaraları Cem Dilçin'in *Kaynaklarda* adı geçen çalışmasındaki sıraya göre verilmiştir.

(aç-> aş-, kuç-> kuş-)

Kolun aşdı vü üstüne düşdidi Kati kati ağladı vü kuşdidi (3855)	Kolunu açtı, üstüne düştüydü. Çok ağladı onu kucakladıydı.
--	---

d> y (eglenmedin> eglenmeyin)

Bir iki dahı urdı eglenmeyin Geh öteleyü geh geçürü boyun (2892)	Bir ok attı geçti geyikten öte. Aferin kıza ki böyle ok ata.
--	---

Mesud, yukarıdaki beyitte ikinci dizenin sonundaki *boyın* 'boyun' kelimesiyle kafiye sağlamak için ilk dizenin sonunda geçen *eglenmedin* 'oyalanmadan' kelimesinde d> y değişikliği yapmış, yani bir tasarrufta bulunmuştur.

h> ğ (duzaha > duzağa)

Tutildum çevüklik ile tuzağa Bırahtum günâh ile cân duzağa (2256)	Kurnazlık ile bir tuzağa çattım. Canı günah ile tamuya attım.
---	--

Yukarıdaki beyitte birinci dizenin sonunda geçen *tuzak* kelimesinin sonundaki *kaf* iki ünlü arasında kalmış ve ünsüz yumuşamasına uğramış (*k*> *ğ*) olduğundan *gayın* ile yazılmıştır. Ancak bununla kafiye oluşturmak için ikinci dizenin sonunda geçen *duzah* 'Cehennem' kelimesinin sonundaki *h* ünsüzü, yönelme durumu eki alıp iki ünlü arasında kalsa da *h*> *ğ* gibi bir değişmeye uğramaz ve *duzaha* şeklinde kullanılması gerekir. Ancak Mesud, birinci dizenin sonundaki *tuzağa* ile kafiye oluşturmak amacıyla *h*> *ğ* ünsüz değişikliğini yapmış ve kelimeyi *duzağa* şeklinde kullanmıştır.

k> g (dekin> degin, gökden> gögden)

Ögümde didüm işbu yigit degin Degül geldiği Çin şarına degin (1693)	İçimden dedim ben asla bu gencin. Boşa gezdiğin sanmam Çin'e degin.
---	--

Mesud'un yukarıdaki ikinci dizenin sonundaki *degin* 'kadar' kelimesi ile kafiye oluşturmak için ilk dizenin sonundaki *tekin* kelimesini k> g

ünsüz değişikliğini düşünerek bir tür tasarrufla kullanmış olduğu söylenebilir. Aynı durum aşağıdaki beyitte *ögden* kelimesiyle kafiye oluşturmak için *gökden* > *gögden* değişimi düşünülmüş, kullanılmıştır, denilebilir:

Güneş aslanın burcına gögden İşitdik varur kaldı ol ögden (3545)	Duyduk güneş aslan burcuna gider. Kala kalır orada aklı yiter.
---	---

Ancak yukarıdaki iki beyitte söz konusu kelimelerin *dekin* ve *gökden* şeklinde okunmasının da mümkün olduğunu belirtmek gerekiyor.

l> n (içil-e> için-e)

Turu geldi vü girdi bâğ içine Ki nukl ü süci yine vü içine (1544)	Çerez yiyip şarap içmeye hemen. Kalkıp girdi başa Süheyl-i Yemen.
--	--

Mesud, yukarıdaki beyitte ilk dizenin sonunda geçen *içine* (<iç+i+n+e) kelimesiyle kafiye kurmak için ikinci dizenin sonunda geçen fiilinin sonunda l> n ünsüz değişikliğini yapmış ve *içile* (<iç-il-e) şeklinde kullanılması gereken fiili *içine* şeklinde kullanmış, bir tasarrufla bulunmuştur.

ŋ> g (*yüŋ* > *yüg*)

Çeker terkeşinden seher yıl bigi Uluŋı kayın u tavşancıl yügi (2881)	Sapı kayın, kartal tüylüydü oku. Sadaktan seher yel gibi çekti oku.
---	--

Yukarıdaki beyitte ilk dizenin sonunda geçen *bigi* kelimesi ile kafiye oluşturmak için ikinci dizenin sonunda *yüŋi* (<yüŋ+i) kelimesi kullanılmıştır. Mesud, bu kelimedeki *kef*'in *g* ve *ŋ* ünsüzü için kullanıldığını dikkate almış, okuyucuya kelimeyi *yüŋi* / *yügi* şekillerinde okuyabileceğini düşündürmüştü ve yine bir taşla iki kuş vurmuş olmaktadır.

Mesud, aynı kelimedeki aynı ünsüz değişikliğini şu beyitlerde de *degin* ve *köpügi* kelimeleriyle kafiye oluşturmak için yaparak bir tasarrufla bulunmuştur:

Nite geldün işbu araya degin Kuş uçarsa bunda bırağur yügin (2994)	Nasıl geldin sen hem buraya kadar. Kuş uça burada tüyünü atar.
Ger anda kuş uça dökeydi yügi Nite kim kılıç kanı at köpügi (2593)	Orada kuş uça tüyün dökerdi. Nasıl kılıç kan, at köpük dökerdi.

r> z (esen oğur> esen oğuz)

Bunu didi eyledi esen oğuz Ata bindi düşdi yola yalunuz (4054)	Bunu dedi, esenle vedalaştı. Yapayalnız ata bindi, yol aştı.
---	---

Yukarıdaki beyitte ikinci dizenin sonunda geçen *yalunuz* kelimesiyle kafiye sağlamak için birinci dizenin sonunda geçen *oğur* kelimesinin sonunda r> z ünsüz değişikliğini yapmış ve kelimeyi *oğuz* şeklinde kullanılmış, bir tasarrufta bulunulmuştur. Bu örnekte *yalunuz* kelimesinin *yalanguz* / *yalunguz* şeklinde de telaffuz edildiğini hatırlatmak gerekir. Aynı ünsüz değişikliği şu beyitte de yapılmış ve *kar-* 'karıştırmak' fiili yerine *kaz-* fiili kullanılmıştır:

Ne sultân kalur bunda [vü] ne vezir Ecel ağzını her birinün kazır (5538)	Ne sultan ne vezir kalır burada. Ecel ağzını kapar bu arada.
---	---

s> t (deyüs> deyüt)

Öginde bunu dir idi ki iy cühüd Eşek kaltabânsın u ebleh deyüt (3304)	İçinden derdi o: Ey eşek Cühüd. Seni gidi namussuz, aptal deyyut.
---	--

Yukarıdaki beyitte ilk dizenin sonunda geçen *cühüd* kelimesiyle kafiye kurmak için ikinci dizenin sonundaki Arapça *deyyüs* kelimesinin sonunda s> t ünsüz değişikliğini yaparak kelimeyi *deyüt* şeklinde kullanmış ve bir tasarrufta bulunulmuştur.

s> z (gögüs> gögüz)

Aradan çü ol gitdi her birimüz Bir uca çihup gerdük idi gögüz (3636)	O vefat ettiğinde her birimiz. Bir yöne gidip gerdiydik göğüs biz.
--	---

Yukarıdaki beyitte ilk dizenin sonunda geçen *birimüz* kelimesiyle kafiye sağlamak için ikinci dizenin sonundaki göğüs kelimesinin sonunda s> z ünsüz değişikliği yapılarak kelime *gögüz* şeklinde kullanılmış ve bir tasarrufta bulunulmuştur.

t> d (it-> id-!)

Senün hazretünden kesilmez ümid Bilürsin ki bi-çâreven çare id (2269)	Senin huzurunda ümit kesilmez! Çaresizim ama çareler bitmez!
--	---

Yukarıdaki beyitte ilk dizenin sonundaki *ümid* kelimesi ile kafiye oluşturmak için ikinci dizenin sonunda *it-* fiilinde t> d ünsüz değişikliği yapılarak fiil *id-* şeklinde kullanılmıştır. Nitekim şu beyitte de ilk dizenin sonundaki *yid-* fiiliyle kafiye oluşturmak için ikinci dizenin sonundaki *git-* fiilinde aynı ses değişikliği yapılmıştır:

(*git-> gid-!*)

Birin bin ü eğlenme birini yid Şarūj kapusu yolını tut gid (2338)	Birine bin, birini yedekte tut. Oyalanma, şehrin kapısına git .
--	---

v> b (*veba> baba*)

Çü Kaytâs işitdi vü didi baba Yalan söyler uğrasun aña baba (3085)	Kaytâs işitince dedi: Ey baba! Yalan söyler, uğrasın ona veba!
--	---

Yukarıdaki beyitte ilk dizenin sonunda geçen *baba* kelimesi ile kafiye oluşturmak için ikinci dizenin sonunda geçen *veba* kelimesinin başında v> b ünsüz değişikliği yapılarak bir tasarrufta bulunulmuştur.

y> l (*toy-a> tol-a*)

Kişi kim boğazından alu kala Hemin dileği ol ki karnı tola (5388)	Boğaz derdine düşünce bir kişi . Hep karın doyurmaktır fikri işi .
--	---

Yukarıdaki beyitte ilk dizenin sonunda geçen *kala* (<kal-a) kelimesiyle kafiye sağlamak için ikinci dizenin sonunda geçen *toy-* fiilinin yerine *tol-* fiili kullanılarak sanki bir tür y> l ünsüz değişikliği yapılmış ve bir tasarrufta bulunulmuştur.

y> s (*hū-y-ın> hū-sın*)

Aracuhda yijemedi uyhusın Çü uyhucıdı koymadı husın (2346)	Orada uykusunu yenemedi. Uykucu huyundan vazgeçemedi.
Benüm bigi kimseyi kim uyhusın Yijimeye vü koymaya husın (2466)	Benim gibi uykuyu yenemeyen. Birini, huyundan vazgeçemeyen.
Kişi öğrenicek nite kor husın Et acısını kor u baş korhusın (5072)	Kişi dayak ve baş korkusunu kor. Kişi alışsa nasıl huyunu kor.

Yukarıdaki ilk iki beyitte *uyhusın* (<uyhu-sın) kelimesiyle, üçüncü beyitte ise *korhusın* kelimesiyle kafiye oluşturmak için -üç örek beyitte *dehuyın* (<hu-y-ın) şeklinde kullanılması gereken kelimedede y> s ünsüz

değişikliği yapılarak kelime *husın* şeklinde kullanılmış, bir tasarrufta bulunulmuştur.

z > s (tezkiye > teskiye)

Bu da'viye sen sanma kim eskiye Ne tanuk gerek bize ne teskiye (1912)	Bu aşkım sen eskir diye düşünme. Bize şahit gerekmez asla üşenme.
---	--

Yukarıdaki beyitte ilk dizenin sonundaki eskiye (<eski-y-e) kelimesiyle kafiye oluşturmak için ikinci dizenin sonunda geçen Arapça tezkiye kelimesinde *z > s* değişikliği yapılmıştır.

2. Ünlü Değişikliğiyle Yapılan Kafiye Tasarrufları

Ünlülerle ilgili olarak tespit edebildiğimiz kafiye tasarrufu örneklerinin çoğunda bir ünlü değişikliği yapılmaktadır. Ancak bazı örneklerde iki ünlünün değiştirilerek tasarruf yapıldığı da dikkat çeker:

a > ı (yayıla > yıyıla)

Eyitdi bu 'âlem degir mi aña Ki 'âkil nazar ide andın yaña Niçün kayğu andın yaña yiyile Aña ahmak olan kişi yıyıla (4577- 4578)	Dedi: Bu dünya değer mi hiç ona. Akıllı kişi, baksa ondan yana. Ondan yana ne endişe edilir. Ahmak olan kişi, ona kapılır.
--	---

Yukarıdaki ikinci beyitin ilk dizesinin sonundaki (*kayğu*) *yiyil-* fiiliyle kurulmuş olan kafiyeyi güçlendirmek için ikinci dizenin sonundaki *yayıl-* fiilinin *yıyıl-* şeklinde kullanılmış olduğu düşünülebilir.

a > i (ala > ili)

Bu iki dile baksa Türküj dili Çah oldur ki sâfi katında ili (5599)	Türkün dili, baksan bu iki dile. Halkların yanında yalnızca ala.
---	---

Yukarıdaki beyitte ilk dizenin sonundaki (*Türküj*) *dili* (<dil+i) ile kafiye kurmak için ala 'alaca, karışık' kelimesinde *a > i* ünlü değişikliği yapılmış, bir tasarrufta bulunulmuştur. Ayrıca aynı ses değişikliğinin kafiye endişesi olmadığı hâlde hemen sonraki şu beyitte sürdürüldüğü de dikkat çekmektedir:

Başarsa kişi hem degüldür güzaf Ki ilinüñ içinden ol süze sâf (5600)	Kişi başarsa bu söz degüldür boş. Bir ala içinden saf süzülse hoş.
---	---

Yukarıdaki iki beyitte işaret edilen aynı *a > i* ünlü değişikliği tasarrufu, şu beytin ilk dizesinin sonunda geçen *vâlih* kelimesiyle kafiye oluşturmak için ikinci dizinin sonundaki *ah* kelimesinde de yapılmıştır:

(*ah > ih*)

Kul anı görüp kalmış idi vâlih Mecâli yoğıdı ki diyeydi ih (3942)	Köle onu görüp kalmıştı şaşkın. Ah diyemez yorgunluk baştan aşkın
--	--

e > i (*et > it*)

Helâl istegil lokma <i>toğrulık it</i> Harâm etmek ile <i>bitürmegil it</i> (270)	Helal lokma iste hem doğruluk et! Haram ile doymak değil marifet.
--	--

Yukarıdaki beyitte ilk dizinin sonunda geçen *toğrulık it-* fiiliyle kafiye oluşturmak için ikinci dizinin sonunda geçen *et bitür-* deyimindeki *et* kelimesinde *e > i* ünlüsü değişikliği yapılmıştır. Bu kelimenin metinde *elif-ye-te* şeklinde yazılmış olduğunu da belirtmek gerekiyor. Aynı ünlü değişikliği yoluyla aynı tasarruf, şu iki beytin ilk dizelerinde geçen *et* ve *et-* fiilinde de yapılmıştır:

(*et! > it!*)

Konup anda söğüldi vü yidi it Öğinde didi kendüye tur [u] git (2930)	Orada indi, pişirdi, yedi et. İçinden kendine dedi, kalk ve git!
Gücün yitdügince düriş eyle it Ki eksilmesün aña hiç etmek it (5455)	Gücün yettiğince çalış, böyle et. Ki hiç eksilmesin ona ekmek, et.

e > i (*sen > sin*)

Şükür sini gördüm ki biñ ancasın Diriğ eylemedün kadem-rence sin (1907)	Binler şükür seni gördüğüm için. Lütfedip benimle geldiğin için.
---	---

C. Dilçin, yukarıdaki beytin sonunda geçen ibareyi *kadem-rencesin* şeklinde okumuş, A. Cin de aynı okuma şeklini benimsemiştir (2012: 165, 126-10). Oysa ki *kadem-rence* 'lütfetmek, tenezzül etmek' anlamında olup bundan sonra da *sin* okunacak şekilde yazılmış olan kelime ve beyitteki

bağlama dikkat edildiğinde ibarenin sonunda *sen* zamiri bulunduğu anlaşılıyor. Nitekim -beyitte görüldüğü gibi- aynı zamir ilk dizede de geçmektedir. Mesud beyitte kelimenin ünlüsünü iki dizede de değiştirerek (*sen* > *sin*) hem birinci dizeye kafiye kurmak için tasarrufta bulunmuş hem de beyitte bir aliterasyon oluşturmuştur.

e > i (*yegin* > *yigin*)

Şeh-i Hâverâna anuñ erliğin Didiler niçe çalışurdı yigin (4557)	Anlattılar şaha onun erliğin. Nasil çarpıştığın ve üstünlüğün.
--	---

Yukarıdaki beyitin ilk dizesinin sonundaki *erliğin* ile kafiyeyi güçlendirmek için ikinci dizenin sonundaki *yegin* kelimesinde e > i ünlü değişikliği tasarrufunda bulunulmuş ve kelime *yigin* şeklinde kullanılmıştır, denilebilir.

ı > i (*sıvış-* > *sivış-*)

Süheyl ile nite sevışdügini Soñ ucu kaçuban sıvışdügini (3875)	Süheyl ile nasıl sevıştiklerin. Sonunda gizlice sıvıştıkların.
---	---

Yukarıdaki beyitte ilk dizenin sonunda geçen *sevış-* fiiliyle kafiyeyi pekiştirmek için ikinci dizenin sonunda geçen *sivış-* fiilindeki ı > i değişikliği yapılarak bir tasarrufta bulunulmuştur (*sıvış-* > *sivış-*). Burada söz konusu fiilin *sin* ile yazılmış olduğunu ayrıca belirtmek gerekiyor.

ı > u (*kıl-duğın* > *kul-duğın*)

Kara yüzlü Sa'lûk anı bulduğın Hemân gice yine yavu kulduğın (3876)	Kara yüzlü Salûk onu bulduğun. Aynı gece yine hem kaybettiğin.
---	---

Yukarıdaki ikinci dizede *yavu kul-* okunacak şekilde yazılmış olan deyim, başka yerlerde *yavu kıl-*² okunacak şekilde yazılmıştır. Mesud'un yukarıdaki ikinci dizede, ilk dizedeki *bulduğın* ile kurulmuş olan kafiyeyi güçlendirmek için ı > u ünlü değişikliğini yaptığı ve söz konusu fiili *kul-duğın* okunacak şekilde kullanmış olduğu düşünülebilir.

² 275, 1216, 1786, 3876, 3896, 3965, 4079, 4202, 4981, 5136, 5426.

i> a, i> ı (yiti> yatı)

Kolın açdı vü kuçdı katı katı Gönül kapmağa key bilürdi yatı (1770)	Kollarını açtı, sıkı sarıldı. Gönül almayı pekiyi bilirdi.
---	---

Yukarıdaki beyitte ilk dizenin sonunda geçen *katı* kelimesiyle kafiye oluşturmak için ikinci dizenin sonunda geçen *yiti* ‘çok’ kelimesinde *i> a, i> ı* ünlü değişiklikleri yapılarak bir tasarrufta bulunulmuştur.

i> ü (siyir> siyür)

Güneş kani nahdan düzetdi siyür Bırağadı gölge[ye] düşedi nür(3577)	Gün kan renkli ibrişim yayı çekti Gölgeyi giderip şu nuru ecti.
--	--

Yukarıdaki beyitte ikinci dizenin sonunda geçen *nur* kelimesiyle kafiye oluşturmak için ilk dizenin sonundaki *siyir* kelimesinde *i> ü* ünlü değişikliği yapılmış, bir tasarrufta bulunulmuştur.

u> ı (orun> orın)

Giyüp zer-keşî kiymetî tonların Girü havz yanında tutdı orın (1470)	Giyip altın işleme giysilerin. Havuz kenarında o aldı yerin.
--	---

Yukarıdaki beyitte ilk dizenin sonundaki *tonların* kelimesiyle kafiye-yeyi güçlendirmek için ikinci dizenin sonundaki *orun* ‘yer’ kelimesinin ikinci hecesinde *u> ı* ünlü değişikliği yapılmış, bir tasarrufta bulunulmuştur. Burada yazım şekli olarak vav veya ötre yazılmamış, söz konusu hece esre ile harekelenmiştir. Ayrıca konunun daha iyi anlaşılması için Tarama Sözlüğü’nde *orun* kelimesinin bütün tanıklarının yuvarlak ünlülü olduğunu ayrıca belirtmek gerekiyor.

3. Eklerle İlgili Kafiye Tasarrufları

Ünsüz ve ünlülerle ilgili kafiye tasarrufu örnekleri dışında şu örneklerde ekler yoluyla kafiye tasarrufu yapıldığı görülmektedir:

0> -n- (di-megil> din-megil)

İvecekligi ‘âdet idinmegil Sağa sormayınca sözi dinmegil ³ (316)	Aceleciliği âdet edinme. Sana sormayınca sözü edinme.
--	--

³ M nüshasında *dimegil* okunacak şekilde yazılması, yorumun doğru olduğunu destekler.

Yukarıdaki beyitte ikinci dizenin sonunda geçen ve *dimegil* 'söyleme!' şeklinde kullanılması gereken fiil, ilk dizedeki idinmegil ile kafiye kurmak amacıyla bir tasarrufta bulunularak dinmegil! şeklinde kullanılmıştır. Yani aslında *di-* fiil kökü dönüşlü olduğu hâlde üzerine *-n-* eki getirilerek ikinci fiile ikinci defa dönüşlülük katılmıştır. Bu da elbette kafiye amaçlı bir tasarruftur. Ancak bu tasarruf ayrıca anlam ile ilgili bir pekiştirme sağlamak amacıyla da yapılmış olabilir.

+leyin> +lerek (*dünleyin*> *dünlerek*)

Ya Hindü elin uzadup dünlerek Çinî sahnadan kapdı gümüş çörek (1727)	Veya kara Hintli, gece yarısı. Kaptı Çinî gümüş çörek kâsesi.
--	--

Yukarıdaki beyitte *dünleyin* (<dün+leyin) kelimesinin *+leyin* ekinin ikinci hecesinde bir tasarrufta bulunularak söz konusu ek, bir tasarrufta bulunularak *+lerek* şeklinde kullanılmış ve böylece ikinci dizedeki *çörek* ile kafiye kurulmuştur.

+a+rak> +a+rah

Atadan anadan ırak düşmişem Kamudan çü bir yanarah düşmişem (4201)	Babadan, anadan uzağa düştüm. Herkesten ayrı, çok ırağa düştüm
Nola kim çıkıbile bir yanarah Yavuz göz bu yigiden olsun ırak(4494)	Bir tarafa çekip gitse ne olur. Kötü göz bu yığitten uzak olur!

Yukarıdaki iki beyitte de *ırak* (<ır-ah) kelimesi ile kafiye oluşturmak için, yönelme durumu eki almış olan *yan* kelimesi (*yan+a*) üzerine tasarrufta bulunularak *+rak* eki getirilmiş ve kelime, *yanarak* (<*yan+a+rah*) şeklinde kullanılmıştır. Burada bir önceki örnekten farklı olarak ek değiştirilmemiş, mevcut ek üzerine bir ek daha getirilmiştir. Ancak kafiye gereği olarak ayrıca *+rak* ekinin son ünsüzünde de *k>h* değişikliği yapılarak bir başka tasarrufta bulunulmuş ve ek *+rah* şeklinde kullanılmıştır (*+rak>+rah*).

Sonuç

Süheyl ü Nevbahâr mesnevisinde görülen kafiye tasarrufları örneklerinin çoğunun Türkçe kelimelerde yoğunlaşmış olması dikkat çekici ve önemli bir durumdur. Kafiye tasarrufları özetle aşağıdaki örneklerde ve tablo üzerinde gösterilen şekilleriyle görülmektedir. *Süheyl ü Nevbahâr*'da tespit ettiğimiz kafiye tasarrufları ve örnekleri özetle şöyledir:

Kafiye Tasarrufları	
1. Ünsüz Değişikliğiyle Yapılan Kafiye Tasarrufları	Örnekler
ç> ş	uç-> uş-, aç-> aş-, kuç-> kuş-
d> y	eglenmedin> eğlenmeyin
h> ğ	duzaha > duzağa 'Cehennem'e'
k> g	dekin> değin 'tekin', gökden> göğden
l> n	içil-e> için-e
ŋ> g	yün> yüg
r> z	esen oğur > esen oğuz (eyle-), kar- 'karıştırmak' > kaz-
s> t	deyūs> deyüt
s> z	gögüs> gögüz
t> d	it-> id-!, git-> gid-!
v> b	veba> baba
y> l	(karnı) toy-a> tol-a
y> s	hū-y-ın> hū-sın
z> s	tezkiye > teskiye
2. Ünlü Değişikliğiyle Yapılan Kafiye Tasarrufları	Örnekler
a> ı	yayıla > yıyıla
a> i	ala> ili, ah> ih
e> i	et> it, et!> it!, sen> sin, <i>yegin</i> > <i>yigin</i>
ı> i	sıvış-> siviş-
ı> u	yavu kıl-duğın > yavu kul-duğın
i> a, i> ı	yiti 'çok'> yatı
i> ü	sinir> sinür
u> ı	orun> orın

3. Eklerle İlgili Kafiye Tasarrufları	Örnekler
0> -n-	di-megil> din-megil
-leyin> -rek	dünleyin> dünlerrek
+a+rak> +a+rah	yaŋ+a+rak> yaŋ+a+rah

Kaynaklar

- Cin, Ali (2012). *Mesud bin Ahmed Süheyl ü Nev-Bahâr (Kenzü'l-Bedâiy')*; *İnceleme- Metin- Dizin*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Dilçin, Cem (1991), *Mes'ud bin Ahmed Süheyl ü Nev-Bahâr; İnceleme- Metin- Sözlük*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi yayını: 51.
- Karataş, Turan (2004), *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mütercim Asım Efendi (2000), *Burhân-ı Katı*, (Hazırlayanlar: Mürsel Öztürk, Derya Örs), Ankara: Türk Dil Kurumu yayınıları: 733.
- Özçelik, Sadettin (2012), "Süheyl ü Nevbahâr Üzerine Düzeltmeler", *Uluslararası VIII. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu* (15-17 Kasım 2012,)'nda sunulan bildiri metni.
- , (2014), "Süheyl ü Nevbahâr Üzerine Düzeltmeler", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE)*, Haziran 2014, s.62-79.
- , (2016), "Tarihî Metin Okumalarında Kelimeyi Bölme ve Kelimeleri Birleştirme Sorunları: *Süheyl ü Nevbahâr'dan Örnekler*", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE)*, Aralık 2016, s.1593-1602.
- , (2017), "Tarihî Metinlerde Yuvarlak Ünlülerin Okunması Sorunu: *Süheyl ü Nevbahâr'dan Örnekler*", *Uluslararası 8. Türk Dil Kurultayı'nda sunulmuş bildiri*.
- Pala, İskender (2004), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı yayınları.
- Saraç, Yekta (2012), *Klâsik Edebiyat Bilgisi - Biçim - Ölçü - Kafiye*, İstanbul: Gökkuşbe.
- Tarama Sözlüğü* (1977), Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Taş, İbrahim (2009), *Süheyl ü Nevbahâr'da Eskicil Öğeler*, Konya: Palet Yayınları.

———, (2015), *Süheyl ü Nevbahârda Eskicil Öğeler*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları: 1141.

Tezcan, Semih (1994), *Süheyl ü Nev-bahâr Üzerine Notlar*, Ankara: Simurg yayınları.

———, (1995), "Süheyl ü Nev-bahâr Üzerine Notlara Birkaç Ekleme", *Türk Dilleri Araştırmaları Cilt: 5*, Ankara: Simurg yayınları, s. 239-245.